

Van megafoon tot synthesizer

Over het maken en brengen van nieuws

Mark Elchardus

Socioloog aan de VUB

De media als spiegel van de maatschappij is een fabel. Journalisten selecteren, bewerken en brengen nieuws. De informatie is m.a.w. 'gemaakt' en een constructie van de werkelijkheid.

Na 24 november 1991 werd het in België nooit meer echt kalm. Zwarte zondag, de mobilisatie na het overlijden van koning Boudewijn, de verontwaardiging waarmee de mensen zich achter de vermoorde Van Noppen schaarde, de witte mars... die gebeurtenissen volgden elkaar op en voltrokken zich tegen een nerveuze achtergrond van politieke schandalen. Telkens werden de emoties heviger. Zij vonden mettertijd ook steeds duidelijker symbolen en krachtiger vormen om zich uit te drukken. Daarbij speelden de media schijnbaar een belangrijke rol. Na het overlijden van Boudewijn leek de pers aanvankelijk een verbaasde, overrompelde waarnemer. Bekomen van de eerste verrassing werden de gevoelens die voor het koninklijk paleis werden uitgedrukt daarna breed uitgesmeerd over de frontpagina's en in het tv-nieuws. In de zaak Van Noppen volgde de pers de verontwaardiging al op de voet, als een wielteszuiger van de spurtende emoties. In de late zomer en de herfst van '96 was het onduidelijk of de media de mensen op sleeptouw namen of daarentegen zelf onweerstaanbaar werden meegesleurd door de beweging rond de ontvoerde en vermoorde kinderen. De mate waarin de pers bij dergelijke gebeurtenissen betrokken is, wordt blijkbaar steeds groter. Heel wat mensen die de affaire Dutroux en de zaak Connerotte intens meebe-

leefden, deden dat via de kranten en de nieuwsuitzendingen op tv. Wat daar wordt gelezen, gehoord en gezien, wordt in ontelbare gesprekken, op de trein, op het werk, thuis, op school en aan de toog, naverteld, becommentarieerd, geïnterpreteerd en geëxtrapoleerd. Op die manier ontstaat een net van woorden, gevoelens en vermoedens dat een bewogen bevolking draagt, veerkracht geeft, maar tevens gevangen houdt. Werkelijkheid, voorstelling van de werkelijkheid en opvattingen over de werkelijkheid, kunnen niet meer worden onderscheiden. Het hoeft ons daarom niet te verbazen dat heel wat mensen, waaronder ook heel wat journalisten, zich afvragen of de media in dergelijke gebeurtenissen nog wel een ethisch te verantwoorden rol spelen. Uit die zorg blijkt veel vertrouwen in het belang van de media. Het is echter ook mogelijk dat de pers zelf bedolven wordt onder de lawine van geruchten en beschuldigingen die ze vehicleert. "De sensatie wordt gebanaliseerd. Ik waarschuw voor gewinning", zei Louis Tobback tegen een journalist die vroeg om commentaar op de "zaken" (*De Morgen* van 16 november 1996). Dat is de meest pessimistische, maar zeker niet de minst plausibele hypothese over de afloop van de huidige opwindings. Stel je voor dat het nieuws voortaan zou worden beschouwd als een oppervlakkige, enigszins vulgaire vorm

van vermaak (info-tainment) en dat storende berichten zouden worden opgelost in onverschilligheid of afgeketst met een ludiek cynisme à la Oscar Wilde. Zo'n ontwikkeling lijkt me niet uitgesloten en als ze plaatsgrijpt worden vragen over de verantwoordelijkheid van het 'nieuws' grotendeels irrelevant. Misschien moeten we die vragen precies nu stellen om een dergelijke ontwikkeling af te remmen of te voorkomen. Om vragen betreffende de accurateid, de ethische verantwoording en de sociale verantwoordelijkheid van het nieuws te kunnen beantwoorden, dienen we ons echter eerst af te vragen wat nieuws - 'het nieuws' zoals dat heet - nu eigenlijk is.

Eén evenement uit de duizend

Kranten en nieuwsuitzendingen op radio en tv zijn in onze samenleving uitgegroeid tot een heel belangrijk cultuurgenre. De nieuwsuitzendingen op BRTN en VTM bereiken op goede dagen elk bij het miljoen kijkers. Weinig cultuurgenres kunnen zich op een even talrijk en trouw publiek verheugen. Journalisten zijn weliswaar niet blij als hun bezigheid wordt omschreven als een 'cultuurgenre'. De meerderheid van hen beschouwt het "nieuws" dat ze brengen immers als een weerspiegeling van wat er zich in de wereld afspeelt. Toen na de historische verkiezingen van november 1991 de pers het verwijt kreeg dat zij de anti-politieke stemming had opgeklopt en op die manier het pad voor het rechts populisme had geëffend, verdedigden politieke journalisten zich met de stelling dat de media misschien wel een "megafoon-functie" hadden vervuld, maar zeker niet de anti-politiek hadden uitgevonden (die megafoon-metafoor werd toen door zowel Jos Bouveroux als Guy Polspoel gebruikt en ik weet niet wie hem heeft gemunt). Persmensen stellen hun bedrijvigheid liefst voor als een "kijk" of een "venster" op de wereld, eventueel als een vergrootglas, een versterker of een luidspreker die markante details uitvergroot of toelaat het volume van het ene of andere protest open te draaien en te laten galmen, maar zeker niet als een bezigheid die nieuws maakt. De megafoon, de luidspreker, het vergrootglas, de versterker... die beelden impliceren een se-

lectie, maar tevens een tonen of laten horen van wat er gebeurt, niet een actief maken van het nieuws dat uiteindelijk wordt getoond. Bij het gebruik van de term "nieuwmakers" cijferen persmensen zich trouwens weg. Zij hanteren die term, niet om naar zichzelf te verwijzen, wel om de mensen aan te duiden waarover zij spreken of die zij in hun nieuws opvoeren.

Echt houdbaar of plausibel is die spiegel- of megafoon-theorie niet. Er gebeuren elke dag in de wereld een haast oneindig aantal potentieel nieuwswaardige dingen. Daaruit wordt voor een nieuwsuitzending of een krant een zeer kleine selectie gemaakt. Uit een letterlijk ontelbaar aantal gebeurtenissen worden voor een nieuwsuitzending hoogstens een dozijn items geselecteerd. Die selectie geschiedt op basis van verschillende criteria. Internationaal nieuws bijvoorbeeld, wordt geselecteerd op basis van wat de nieuwsmakers (ik gebruik die term uiteraard om naar journalisten te verwijzen) relevant achten voor het eigen land [1]. Op die manier wordt ook het beeld bestendigd dat een bevolking heeft van zijn plaats in de wereld. Op de mentale wereldmap van de Vlamingen wordt Afrika alzo uitvergroot en Azië verkleind en wordt onze bijzondere band met Afrika geregeld met aangrijpende beelden nieuw leven ingeblazen. De selectie kan uiteraard ook ideologisch zijn. De Amerikaanse pers, ook de betere, heeft een veel grotere belangstelling voor het privé-leven van politici en publieke figuren dan de Europese. In Canada bestaat er overigens een gelijkaardig verschil tussen de Engelstalige en de Franstalige kranten. De eerste neuzen meer in het privé-leven dan de laatste. Blijkbaar geloven de Amerikanen en de Engelstalige Canadezen dat wat in het privé-leven gebeurt een grote invloed heeft op het publieke optreden van de betrokken politicus, terwijl de Europeanen die twee sferen duidelijker onderscheiden en strakker scheiden. Het betreft mijns inziens een belangrijk cultuurverschil dat rechtstreeks voortvloeit uit fundamentele verschillen in het gangbare mensbeeld. In Europa wordt veel gemakkelijker aangenomen dat het handelen van mensen ook bepaald wordt door de omstandigheden waarin zij zich bevinden en door de rol en functie waarin zij op-

treden - la fonction crée l'organe. Daarom is niet alle informatie over de betrokken persoon relevant om zijn of haar publiek optreden te beoordelen. De Amerikanen, en dit heeft ongetwijfeld te maken met de historische invloed van het protestantisme en het puritanisme aldaar, zijn geneigd alles aan de persoonlijkheid en de persoonlijke verantwoordelijkheid toe te schrijven. Ook armoede, werkloosheid en ongewenste zwangerschap worden er vlot aan een persoonlijk falen geweten. Net als corruptie of politieke zwakte worden zij beschouwd als gevolgen van een ontsparing in het privé-leven. Vandaar dat dit laatste in hun ogen eigenlijk tot het publieke domein behoort en nieuwswaardig is. De criteria die worden gehanteerd om het nieuws te selecteren hoeven overigens niet inhoudelijk te zijn. Zij kunnen ook betrekking hebben op de visuele kwaliteit van het gebeuren of de kwaliteit van het beeldmateriaal dat daarover beschikbaar is.

Elk van de items of onderwerpen die uiteindelijk worden weerhouden, kan nog op verschillende manieren worden gebracht. Men kan minder of meer duiding geven, de betrokken personen benaderen als leden van een bepaalde groep (bijvoorbeeld als boeren, migranten of politici) of als individuen. Men kan de klemtoon leggen op wat door wetenschappelijke of andere experts of politieke insiders relevant wordt geacht, of daarentegen de klemtoon leggen op wat men denkt dat het brede publiek het meest zal aanspreken of aangrijpen. Op die manier kan eenzelfde gebeurtenis nog op honderd-en-één manieren worden gepresenteerd. Daaruit wordt door elke nieuwsredactie één manier gekozen. Die keuze is zelden specifiek voor een bepaalde redactie; de verschillende redacties beloven mekaar, stemmen hun keuzes op elkaar af en worden op die manier dikwijls geprangd in een conformisme dat op basis van de competitie wordt verantwoord. Het falen van justitie, dat in de zaak Dutroux aan het licht kwam, werd in de vigerende sfeer van anti-politiek daarom meteen toegeschreven aan betrokkenheid van politici, bescherming door politici en politieke benoemingen van magistraten, eerder dan aan een schabouwelijke bedrijfscultuur van de magistra-

ten en een achterhaalde organisatie van de rechtsbedeling. Pas nadat het onderzoek vorderde, wonnen deze laatste interpretaties veld. Zij moesten toen optomen tegen het interpretatiekader dat de pers inmiddels had verspreid en dat voor de bevolking misschien als de juiste interpretatie blijft gelden. Van de verschillende mogelijke betekenissen van wat aan het licht kwam, werd onder druk van de heersende stemming, vrij unaniem één betekenis geselecteerd en via een niet aflatende, haast dagelijkse herhaling op de frontpagina, de lezers ingelepeld.

Het gemaakte nieuws

De megafoon-theorie van het nieuws interpreteert die selectie via het begrip 'nieuws-waarde' of 'belang'. Zij stelt dat de journalisten uit het te grote aantal evenementen die gebeurtenissen selecteren die belangrijk of nieuwswaardig zijn. Het nieuws toont, volgens die theorie, de nieuwswaardige gebeurtenissen. Die theorie is niet echt houdbaar en ten dele ook tautologisch. Ten eerste dient men er rekening mee te houden het gaat om een bijzonder kleine selectie uit een bijzonder groot aantal potentieel nieuwswaardige gebeurtenissen. Ten tweede wordt ook gekozen voor één voorstellingswijze en interpretatie uit een breed palet van mogelijkheden. Ten derde bepaalt de voorstellingswijze en interpretatie grotendeels wat de gebeurtenis is. Het is duidelijk dat in zo'n situatie het verschil tussen het "nieuws tonen" en het "nieuws maken" zeer dunnetjes wordt. Wat de kijker, luisteraar of lezer uiteindelijk voorgeschoteld krijgt, is het resultaat van een selectieproces dat dermate ingrijpend is dat men eigenlijk beter van gemaakt dan van geselecteerd nieuws kan spreken. De nieuwskijker of nieuwslezer valt nog het best te vergelijken met een persoon aan wie men op een eigenzinnige manier één bladzijde uit één boek uit een rijke bibliotheek met 100.000 volumes navertelt. Niemand zal onder die omstandigheden de illusie koesteren in die ene bladzijde een weliswaar selectieve, maar toch waarheidsgetrouwe afspiegeling te hebben gezien van de ganse bibliotheek. Toch is dat wat een aantal journalisten hun lezers, kijkers en luisteraars wil laten geloven. Zij beweren dat zij op

basis van nieuwswaarde een selectie maken van evenementen en deze tonen zoals zij zich voordoen. Hun nieuwsuitzending of hun krant wordt op die manier voorgesteld als een afspiegeling van het nieuwswaardige deel van de werkelijkheid. Bovendien niet zo maar een afspiegeling, maar een objectief beeld dat wordt weerkaatst door een onverbiddelijke spiegel die ook, heroïsch, wordt voorgelaten aan wie liever de ogen sluit.

Tussen chaos en orde

Nieuwsmakers staan op de scheidingslijn tussen de chaos van de gebeurtenissen in de wereld (het gebeuren) en het beeld van een mogelijk overweldigende, maar toch nog enigszins geordende en begrijpelijke werkelijkheid [2]. De wereld zoals hij zich in feite voordoet is onoverzichtelijk. Er gebeuren elk ogenblik te veel en te onduidelijke of meerduidige dingen om begrijpbaar te zijn of te worden geordend. Nieuwsmakers worden, in eerste lijn, met die chaos en onoverzichtelijkheid geconfronteerd. In het omslachtige werk dat wij als samenleving (door middel van wetenschap, filosofie, religie, kunst en ander cultuurwerk) verzetten om de wereld rondom ons enige mate van overzichtelijkheid, orde en begrijpelijkheid te geven, staan journalisten in de frontlijn. Het is hun taak het niet aflatende springtij van het gebeuren op te vangen, te breken en te vertalen in begrijpelijke evenementen en overzichtelijk nieuws. Ik kan me best inbeelden dat op de meest intense momenten van een zaak als die van de ontvoerde en vermoorde kinderen of bij een lawine van affaires, als de namen Kelchtermans, Pinxten, Grafé en Di Rupo staccato vallen, journalisten het gevoel hebben in het oog van de storm te staan, verblind en overweldigd door het gebeuren.

De notie 'nieuwswaarde' biedt hen niet al te veel houvast. Ongetwijfeld hebben getalenteerde en ervaren journalisten genoeg 'flair' om het nieuwswaardige snel te onderkennen, ook al kunnen zij de selectiecriteria die zij daarbij hanteren niet altijd onder woorden brengen. Maar het begrip "nieuwswaarde" blijft te vaag en onvoldoende doordacht om een houvast te bieden onder moeilijke omstandigheden of een aankno-

pingspunt te leveren voor een grondige discussie over de ethische en sociale verantwoordelijkheid van de pers. Daarenboven wordt die notie te eenzijdig gebruikt om naar de selectie van evenementen te verwijzen, terwijl het meer significante gebeuren de constructie van evenementen is: het selecteren uit het gebeuren en het kiezen van een voorstellingswijze die een evenement produceert. Om inzicht te verwerven in de betekenis van 'nieuwswaarde' is het daarom zinvol te kijken naar de wijze waarop het onoverzichtelijke gebeuren wordt vertaald in begrijpelijke evenementen.

Om aan de chaos van het gebeuren enige mate van orde op te leggen, worden verschillende technieken gebruikt. Het handelen van publieke figuren krijgt een begrijpelijke en toegankelijke vorm door hen in vertrouwde type-tjes en gekende scripts of scenario's te persen, zoals "de persoon die tegen onrecht ten strijde trekt", de "wereldvreemde geleerde" (waarvoor bij ons de alom gekende professor Zonnebloem model staat), "het liegebeest", "de man die voor zijn hoogmoed wordt gestraft", "Robin Hood", de "stugge werker", de "geniale losbol" [3]. Twee Amerikaanse onderzoekers [4] stellen zelfs dat een conflict als de Golfoorlog niet alleen bevatelijk werd gemaakt door het voor te stellen als een strijd van de "goeden tegen de slechten", maar dat men over de tijd in de verslaggeving ook de afwikkeling van een vertrouwd mythisch scenario kon onderkennen dat is opgebouwd rond momenten als "de rustige held wordt uitgedaagd", "de held neemt de uitdaging op", "bindt de strijd aan", "overwint" en "keert huiswaarts".

De interpretatiekaders die worden gebruikt, kunnen verschillend zijn voor verschillende categorieën van mensen. Zo blijkt uit een analyse van Tumber dat de Britse pers politici stelselmatig veel strenger, kritischer en negatiever benadert dan zakenlui [5]. Ik ken geen vergelijkbaar onderzoek voor Vlaanderen, maar als krantenlezer heb ik de stellige indruk dat hier te lande hetzelfde geldt.

Via het ordenen en interpreteerbaar maken van het gebeuren kan het nieuws ook een andere kijk op mens en samenleving verspreiden. Pinto onderkent in de Franse pers over de tijd

een verschuiving van aandacht naar het individu, weg van collectiviteiten [6]. Journalisten gaan er blijkbaar steeds meer van uit dat individuele keuze, eerder dan collectieve krachten, het gebeuren of "het nieuws" verklaren. Op die manier wordt een wereldbeeld gecreëerd waarin individuen beslissende keuzes maken en waarin de condities waaraan zij onderhevig zijn of de collectiviteiten waartoe zij behoren, minder belangrijk zijn en dus onvermeld kunnen blijven.

Tijd en kritiek

Die scheppende rol van het nieuws is een doorn in het oog van kritische sociologen en andere aanhangers van kritische theorieën. Deze staan argwanend ten opzichte van elke cultuurschepping of voorstelling omdat zij daarin steeds een risico op vertekening, verhulling, versluiting, vals bewustzijn, leugen en misleiding zien. Zij geloven dat een zo direct mogelijke confrontatie met de werkelijkheid, ook al is deze niet fraai, de beste kansen op ontvoogding en bevrijding biedt. Hun inspiratiebronnen zijn 19de-eeuwse denkers als Karl Marx en Sigmund Freud. De eerste zag in de economische leerstelsels slechts de verholde belangen van de kapitaalbezitters. Hij hoopte dat het doorprikken van die misleidende kennis en het doorstoten tot de historisch-materialistische waarheid, de mensheid zou bevrijden. De tweede probeerde via analyse de onderdrukte, pijnlijke waarheden aan de oppervlakte van het bewustzijn te brengen om aldus het geanalyseerde individu van zijn onderdrukte verleden te bevrijden. In beide gevallen poneert men achter de schijn, de oppervlakte en het bewustzijn, een diepere waarheid die, eens men ze onder ogen ziet, bevrijdend werkt.

Voor de aanhangers van de kritische theorie moet het nieuws een objectieve afbeelding van de werkelijkheid bieden, doordringen tot de waarheid en op die manier bevrijdend werken. In de ogen van de meest rabiate aanhangers van die theorie zijn de journalisten een stelletje inktloonschrijvers die ten dienste staan van de heersende ideologie en/of het establishment. Toch kunnen journalisten zich moeilijk aan de charmes van de kritische theorie onttrekken. Deze kent

de pers immers potentieel een belangrijke en bevrijdende rol toe. Zij maakt van een vrije pers een noodzakelijke voorwaarde van de democratie, ten minste als zij de schijn doorprijkt, de dingen toont zoals ze echt zijn en de waarheid durft te schrijven. In het geval van het nieuws lijkt me dat een absurde verwachting. Men kan de chaos immers niet afbeelden. Toch levert deze kritische opvatting over de taak van de pers de motiverende energie die menig journalist aan het speuren zet, alsook de legitimering waarmee haast alle journalisten hun werk verantwoorden. Zij bepaalt tevens een groot deel van de wetenschappelijke aandacht voor het nieuws. Sociologisch en ander sociaal-wetenschappelijk onderzoek over het nieuws heeft zich vrij intens beziggehouden met het opsporen van vooroordelen (tegen vrouwen, homo's, migranten, oorlogsvijanden...) die bewust of onbewust in de berichtgeving worden geïmporteerd. Ook naar de problemen die daaruit voortvloeien voor de deontologie van de journalist ging al heel wat aandacht [7]. Dat soort onderzoek werd overwegend verricht op basis van de onhoudbare veronderstelling dat er naast de gebeurlijk voorgenomen berichtgeving een objectieve, wetenschappelijke berichtgeving zou mogelijk zijn. De selectie die bij het maken van het nieuws moet worden doorgevoerd, is echter zo groot en zij moet daarenboven zo snel gebeuren, dat het heel onwaarschijnlijk is dat het nieuws minimaal adequaat kan zijn in termen van de criteria van wetenschappelijkheid die gelden voor bijvoorbeeld sociologisch of historisch onderzoek. De geschiedenis heeft het voordeel dat zij tijd geeft: goede sociale wetenschap neemt de tijd. Daardoor kan hun werkelijkheidsbenadering empirisch pertinent worden, steunen op zorgvuldig, geduldig observeren, analyseren en interpreteren. Ik laat dan nog in het midden of die sociaal-wetenschappelijke en historiografische aanpak echt "objectiviteit" garandeert. Er zijn inmiddels al heel wat wetenschapsfilosofen die het positivisme laten varen en van oordeel zijn dat ook de wetenschap ons geen afspiegeling van de werkelijkheid biedt, maar wel een bepaalde voorstelling maakt.

Als men nieuws en berichtgeving toetst aan

zorgvuldiger, trager onderzoek, bijvoorbeeld in het geval van misdaad, stelt men haast altijd belangrijke vertekeningen vast. Deze hebben dikwijls te maken met gevoelige voorstellingen en opvattingen. Zo observeerde Soothill in de Britse pers een groeiende aandacht voor verkrachtingen door personen die het slachtoffers niet kent, terwijl deze soort verkrachtingen in feite relatief minder belangrijk werd in vergelijking met verkrachtingen door personen die het slachtoffer wel kent [8]. Het oordelen over deze laatste soort verkrachtingen is echter complexer. Zij zijn normatief minder duidelijk en komen daarom in de pers minder gemakkelijk aan bod. De criminologische verslaggeving heeft bij voorkeur aandacht voor feiten waarvan men vermoedt dat haast iedereen ze ondubbelzinnig afkeurt.

De naakte waarheid

Nieuwsmakers hebben zelden de mogelijkheid na te gaan of het beeld dat via het verslag van evenementen wordt ophangen van een trend (bijvoorbeeld toename of afname van kleine criminaliteit) of van groepen (bijvoorbeeld migranten en criminaliteit) juist of onjuist is. Als zo'n trend of beeld problematisch wordt, zullen nieuwsmakers hun verslaggeving veeleer aanpassen op basis van ideologische overwegingen of, in een situatie waar verkoopcijfers belangrijk zijn, aan de vermeende ideologische of ethische voorkeur van het geviseerde marktsegment. Vandaar dat political correctness in hun verslaggeving zo'n dwingende, haast terroriserende rol kan spelen. Journalisten kunnen niet wachten op de analyse van trends of gedragspatronen van groepen. Zij moeten zich willens nillens laten leiden door algemene opvattingen over hoe bepaalde trends en groepen kunnen, mogen of moeten worden voorgesteld en zij moeten specifieke gebeurtenissen in het licht van die opvattingen beschrijven. Zij respecteren een algemene consensus die daarover bestaat (bijvoorbeeld geen seksisme of racisme) en vullen deze verder aan op basis van de eigen ideologische overtuigingen of, wat meer en meer het geval is, op basis van de voorstelling die zij hebben van de gevoeligheden van het geviseerde marktsegment. 'Onafhankelijkheid' en 'objectivi-

teit' dienen vandaag te worden beschouwd als codenamen voor een radicale keuze voor marktgerichtheid en voor de vooroordelen en reflexen van het geviseerde marktsegment, wars van ideologische balast.

Goede wetenschappelijke waarnemings-, analyse en interpretatiewijzen zijn veel te traag voor de nieuwsmakers. Deze laatsten zijn aangevoelen op interpretatiekaders waarmee hun publiek al vertrouwd is. Zij kunnen moeilijk ten strijde trekken tegen vooroordelen en moeten veeleer kiezen tussen verschillende soorten vooroordelen. Het nieuws informeert ons altijd in de eerste plaats over onze vooroordelen. Journalisten zijn haast verplicht de voorschriften van de weldenkendheid en/of de smaak van het eigen marktsegment te volgen. Daarom is hun non-conformisme altijd zo sterk conform de smaak van het eigen publiek. Zij moeten de evenementen die op hen afkomen snel ziften, kneden en bijvijlen om hen in te passen in de bestaande interpretatiekaders, typen, opvattingen, vooroordelen, scripts en andere schema's waarmee hun lezers, luisteraars en kijkers het gebeuren menen te kunnen begrijpen. Tijd om te sleutelen aan de begrippen via dewelke hun lezers of luisteraars de werkelijkheid observeren, is er niet. Nieuwsmakers moeten noodgedwongen steunen op waarnemings- en selectietechnieken [9], die meer ruimte bieden aan het bevestigen en bestendigen van bestaande interpretatiekaders en opvattingen.

Zij gebruiken die technieken trouwens ook om de waarachtigheid van hun berichtgeving aan te zwengelen. Een oude wetenschapsopvatting beschouwt theorie en interpretatie als een overbodige, ja zelfs gevaarlijke luxe en stelt dat de eenvoudige, directe waarneming de beste garantie biedt voor het zien van de naakte waarheid. De 19de-eeuwse beeldhouw- en schilderkunst is rijk aan afbeeldingen van de Waarheid als een naakte maagd met een spiegel in de hand. Voor de meeste wetenschappers is die wetenschapsopvatting niet alleen oud, maar hopeeloos verouderd, zozeer zelfs dat ze beschouwd moet worden als misleidende onzin. Zij is inmiddels echter doorgesijpeld in de alledaagse werkelijkheidsbenadering en lijkt daarom een kwes-

tie van gezond verstand. Voor heel wat mensen zijn theorie en interpretatie een mogelijke bron van vergissing, terwijl de naakte waarheid precies datgene is wat zich aan de directe waarneming openbaart. Nieuwsmakers exploiteren dat geloof. Zij gebruiken beelden en manieren van spreken die de indruk wekken dat het om een ooggetuigenverslag gaat, dat ter plekke wordt opgenomen en direct uitgezonden [10]. Die 'nabijheid' en 'directheid' dienen niet zozeer als methoden te worden beschouwd, wel als retorische figuren. Zij ontlenen hun kracht aan die simplistische wetenschapsopvatting die veronderstelt dat rechtstreekse, niet of weinig verwerkte waarnemingen objectiever zijn dan de resultaten van analyse en interpretatie. Daarom zijn beelden zo overtuigend, ook al werden ze verknipt, uit hun context gerukt, gemonteerd in een sequentie die in de werkelijkheid nooit is voorgekomen of die vele jaren samenbalt in twintig seconden en alleen daarom al geen directe band meer heeft met wat wordt voorgesteld.

De retorische figuur van de directe waarneming vindt haar belichaming onder meer in die *bestelwagentjes (BRTN)* en *vrachtwagens (VTM)* die met een schotelantenne op het dak het land doorkruisen, op zoek naar een gebeuren dat meteen, via the great beyond, naar de studio kan worden doorgestraald. Het effect van die retorische figuur wordt veel krachtiger als het gebeuren direct als nieuws wordt waargenomen op het ogenblik dat het gebeurt. Vandaar een evolutie in de richting van de real-time coverage waarin CNN zo uitblinkt. In de internationale pers adverteert CNN momenteel (november 1996) met een paginagrote foto van een zwerm *helikopters met daaronder de tekst "the world's most dramatic events happen in an instant. And the world trusts CNN to be there"*. Ook in de Europese berichtgeving kan men volgens Hjarvard een verschuiving zien van een voorstelling van het nieuws als een selectie van de belangrijke gebeurtenissen van de afgelopen dag, naar een voorstelling van het nieuws als een directe kijk op wat er in de wereld aan het gebeuren is [11]. Dat komt het meest duidelijk tot uiting in de poging een continual update te brengen en in het

frequenter worden van nieuwsuitzendingen. Wie dit alles koel bekijkt, beseft snel dat die directheid geen garanties biedt, noch van het accurate van de waarneming, noch van de pertinentie van de interpretatie. Uit een analyse van de gevolgen van real time coverage over het Golfconflict, besluit Banks dat deze werkwijze daarentegen het risico op manifest verkeerde informatie merkelijk vergroot [12]. Elk bedrijf of organisatie (zoals bijvoorbeeld het Amerikaanse leger in de Golfoorlog) dat daar de middelen toe heeft en enigszins bezorgd is over het eigen imago, zal immers proberen haar optreden in het nieuws te beïnvloeden.

De fictie dat men via het nieuws rechtstreeks waarneemt, wordt gevaarlijk in een wereld waar de mensen die in het nieuws komen meer aandacht beginnen te besteden aan de wijze waarop dat gebeurt. Over de laatste decennia is de rol van publieke relatiespecialisten professioneler en belangrijker geworden, zozeer zelfs dat men zich kan afvragen of de cruciale selectiefunctie nog wel plaatsgrijpt in de nieuwskamers en krantenredacties of daarentegen al geschiedt in de PR-organisaties en de kantoren van de *communicatiespecialisten die zich in groeiende mate tot toeleveranciers van nieuws ontpoppen*. Zij bekleden in groeiende mate de plaats van grenswachters op de schreef tussen de chaos van het gebeuren en de waarneming van het nieuws [13].

De praktijk van de real time coverage leidt ook tot het kwistig gebruik van zeer simplistische schema's om het gebeuren bevattelijk te maken. Als men de chaos op een meer rechtstreekse wijze wil tonen, blijkt dat niet tot een grotere complexiteit van de berichtgeving te leiden, wel tot het gebruik van uitermate simplistische schema's die de complexiteit razendsnel en drastisch reduceren. In de matineewestern van weleer droegen de goede cowboys een witte hoed, de slechte een zwarte. Dat was duidelijk, ook als die revolverhelden, rond het doodse middaguur, in de verte, gehuld in een stofwolk, op een dof gedraaide pellicule, de hoofdstraat van een midwesters stadje kwamen binnendraven. Op en neer bewogen ze, de grote witte hoeden en wij, de getrouwe mati-

neebezoekers, wisten meteen dat we konden juichen. Het stadje was gered. In de Golfoorlog volgens CNN, dook dat soort simplisme weer op. Dat gebeurde op een manier die veel Europeanen sceptisch stemde, terwijl het Amerikanen toeliet juichend voor hun tv-toestel te zitten. In onze recente berichtgeving in Vlaanderen doken heel slechte en heel goede mensen op, heel ongevoelige rechters en heel rechtvaardige rechters, monsters die zodanig monsterachtig waren dat elk gevoel van medemenselijkheid uit den boze was en slachtoffers die zodanig slachtoffer waren dat medeleven geen grenzen meer kon hebben. Het wit en het zwart van de hoeden was zo scherp dat elke zin voor nuance misplaatst werd geacht. De snelheid waarmee journalisten uit de stortvloed van geruchten en lekken moesten plukken, liet geen tijd voor controle, want terwijl de voorzichtige journalist wikt en weegt, heeft de meer voortvarende concurrent het nieuws al gemaakt en het evenement geschapen.

De retorische verwetenschappelijking van het nieuws

Nieuwsmakers ondernemen ook een aantal pogingen om hun nieuws wetenschappelijker te maken. De chaos van waaruit zij vertrekken is echter zo groot dat deze in de eerste plaats retorische ingrepen lijken, waarmee men het nieuws een aura van wetenschappelijkheid probeert te geven. Eén daarvan behelst het verslag uitbrengen over wetenschappelijke onderzoeken die betrekking hebben op de onderwerpen waarmee ook de nieuwsmakers bezig zijn. De betrokken wetenschappers houden daar dikwijls het gevoel aan over dat hun bevindingen ongeënuanceerd werden weergegeven. Hun wordt gezegd dat zij met journalisten moeten leren communiceren. Dat betekent dat zij hun bevindingen moeten leren ziften, kneden en bijvijlen om hen in te passen in de interpretatiekaders, typen, opvattingen, vooroordelen, scripts en andere schema's waarvan de journalist aanneemt dat zij begrijpelijk zijn voor zijn lezers, luisteraars of kijkers. Een variant op die techniek bestaat in het interviewen van wetenschappers die dan de status van "uitlegger" krijgen. Het resultaat daarvan is geruststellend voor de persmensen want

als die wetenschappers even snel moeten interpreteren als de journalisten, blijken zij dat niet beter, dikwijls pijnlijk slechter te doen dan beroepsjournalisten. Schoenmaker...

Een andere techniek bestaat in het frequente gebruik van polls. Het resultaat daarvan is niet altijd even gelukkig omdat de kwaliteitsbewaking van die polls nagenoeg onbestaande is. Het gebruik van polls stimuleert daarenboven het gebruik van bepaalde interpretatiekaders die als een echte verarming moeten worden beschouwd. Dat is bijvoorbeeld het geval als het frequente peilen van politieke opinies de politieke verslaggeving het karakter van een verslag over een wedren geeft [14]. De Dimarso-enquêtes zoals de krant De Morgen die in de loop van 1993 en 1994 heeft gepubliceerd, illustreren die gevaren met karikaturale duidelijkheid. Zij gaven aanleiding tot artikels die, vergeleken met de kwaliteit van de politieke journalistiek in onze betere kranten, hoge toppen van onbenulligheid scoorden. De politiek werd daarin inderdaad voorgesteld als een soort wedren waarin politieke partijen een kleine voorsprong behaalden of terreinverlies leden al naargelang van wat zij of hun mandatarissen in de afgelopen maand hadden gedaan. Haast al die becommentarieerde verschillen hadden betrekking op verschuivingen in de stemintenties die statistisch onbetekenend waren. Onbenullig commentaar bij metingsfouten, zo moet dat nieuwe genre van politieke journalistiek in feite worden omschreven. De commentaren steunden daarenboven niet op een analyse van de gegevens van de poll. De mogelijkheid om de stemintenties te bekijken in het licht van de sociaal-economische kenmerken, opvattingen en zorgen van de ondervraagde personen, die de poll biedt, werden niet benut. Daarvoor is er geen tijd. Dat belet een aantal journalisten echter niet die stemintenties toch te interpreteren in het licht van een schijnbaar intieme kennis van de motieven van de kiezers. Het gemak waarmee sommige journalisten ponderen wat het volk denkt, voelt, vreest en hoopt, is gewoon duizelingwekkend. Op die manier ontstaan ruime mogelijkheden om de eigen ideologische vooringenomenheid of de eigen politieke agenda voluit te laten spelen. Politieke tenden-

zen tekenen zich in dat geval niet af in de poll, maar worden geboren in het commentaar waarover een betekenisvol aantal journalisten het eens geraken. In dit geval is het heel duidelijk dat het nieuws niet gebracht, maar gemaakt wordt.

Helemaal misleidend zijn de zogeheten call-in polls waarbij het publiek zijn mening naar een radio- of tv-programma mag telefoneren of faxen. Dergelijke polls bieden uiteraard geen enkele garantie op het vlak van de toevalligheid of de representativiteit van de steekproef. Zij kunnen ook heel gemakkelijk worden gemanipuleerd. Bij dergelijke technieken zit men op de grens tussen nieuwsmaken en boerenbedrog [14].

't Is een kunst

Zo bekeken verschijnt het nieuwsmaken als een culturele activiteit die niet te herleiden is tot een reflectie van wat er gebeurt. Het is een volwaardige, scheppende bezigheid die evenementen uit het gebeuren distilleert, vertrouwde interpretatiekaders hanteert, deze via dat gebruik bevestigt en samen met het gemaakte nieuws ook voorstellingswijzen, opvattingen en waarden verspreidt. Dat laatste dient, in tegenstelling tot wat een lange traditie van (kritische) journalistiek probeert te doen, niet te worden beschouwd als een falen of een gebrek van de berichtgeving. Het is een onvermijdelijk kenmerk van de berichtgeving die men eigenlijk berichtmaking zou moeten noemen. Nieuwsmakers falen niet omdat hun nieuws wat anders is dan een megafoon, een spiegel of een luidspreker. Zij doen dat wel als zij, tegen alle evidentie in, hun beroepsactiviteit via dergelijke, ontoepasselijke metaforen proberen te begrijpen. Als ze hun bedrijvigheid dan toch per se met het ene of andere apparaat willen vergelijken, laat het dan een synthesizer zijn.

Als men de voorgaande observaties op een rijtje zet, blijft mijns inziens van de metafoor- of spiegeltheorie niets overeind. Zoveel is duidelijk. Maar wat we met dat inzicht moeten aanvangen is me vooralsnog minder duidelijk. Als krantenlezer, nieuwskijker en lesgever heb ik natuurlijk wel wat aan het besef dat het nieuws geen af-

spiegeling is van de werkelijkheid, maar een voorstelling die uit ons cultureel erfgoed en particuliere opvattingen groeit en die wordt gemaakt aan de hand van evenementen. Deze laatste zijn voor de nieuwsmaker wat lijn en kleur voor de schilder zijn.

Moelijker is de vraag hoe de makers van die voorstellingen, de journalisten, met dat inzicht kunnen omgaan. Hoe verantwoorden zij hun werk als ze niet langer kunnen grijpen naar de stelling dat ze gewoon tonen en laten horen wat 'gebeurt'? Welke methoden, richtsnoeren en deontologie kunnen zij ontleen aan het inzicht dat zij veeleer kunstenaars dan wetenschappers zijn, veeleer nieuws maken dan nieuws brengen? Zullen zij het klassieke nieuws steeds meer inruilen voor opinies? Zullen zij proberen terug te keren tot een minder interpreterende, 'naaktere' berichtgeving? Zullen zij terug leren kleur te bekenen en duidelijk maken welke ideologische en andere schema's zij gebruiken? Zullen zij de retorische figuren van de directheid laten varen en wat meer tijd nemen voor controle, analyse en interpretatie? Zullen zij de concurrentieslag waarin zij nu gewikkeld zijn voldoende weten te controleren om wat ruimte te scheppen voor accuraatheid en om zich tegen de nu zo dominerende waan van de dag te verdedigen?

Misschien moeten we in de val van de spiegel- en metafoortheorie het begin van het einde zien van het nieuws zoals wij dat kennen. Net zoals orakels ooit hun maatschappelijk belang hebben verloren, kan dat ook met het nieuws gebeuren. Het is ook mogelijk dat technologische ontwikkelingen het nieuws grondig zullen wijzigen. Het is nu haast mogelijk in een paar minuten het equivalent van duizenden bladzijden nieuws en ettelijke uren nieuwsbeelden digitaal door te seinen naar de potentiële nieuwskijker of nieuwslezer. Deze kan daaruit dan een eigen selectie maken: enkel goed nieuws, enkel nieuws dat hoop geeft, enkel nieuws zonder homo's, enkel nieuws over homo's, enkel nieuws dat een christelijke, liberale, sociaal-democratische of nationalistische visie ondersteunt... De digitale revolutie maakt het met andere woorden denkbaar het selectieprobleem te individualiseren. Veel zou dat echter niet oplossen want elke

rechtgeaarde individualist heeft er een grondige hekel aan alleen te staan met een belangstelling of opinie. Bovendien zou ook die selectie weer betrekkelijk snel moeten gebeuren. Het lezen van Reuters kost nu al circa 3 uur per dag. Een individualistische keuze uit het digitale nieuws zou waarschijnlijk selecteren op de meest ruim verspreide vooroordelen, clichés en stereotypen. Het is echter niet ondenkbaar dat groepen met een sterke politieke of religieuze overtuiging of met een uitgesproken artistieke, wetenschappelijke of andere belangstelling, een op maat gesneden selectie van het nieuws zullen kopen. Zo'n krant op maat zou de aard van het nieuws grondig wijzigen. Men dient zich echter te hoeden voor technologisch determinisme. Uit het bestaan van een technologische mogelijkheid, mag men zeker niet besluiten dat deze ook zal worden verwezenlijkt. Zo heeft de komst van de personal computer niet geleid naar de schreeuwerig aangekondigde paperless desk, maar naar een spectaculaire toename van het papierverbruik.

Het zijn uiteraard journalisten die moeten uitmaken hoe de groeiende ongeloofwaardigheid van de megafoon-theorie kan worden opgevangen. De rol die de media en in het bijzonder het nieuws in onze samenleving en democratie spelen, dwingt de makers van dat nieuws tot een grondige reflectie over hun bedrijf. Zij vervoe-gen daarmee de wetenschappers, de politici, de artsen, de academici, de magistraten, de rijks-wachters en de andere beroepsgroepen waarvan nu frequenter een verantwoording wordt gevraagd. Op die manier bereiden zij zich ook voor op de overstap naar de nieuwe eeuw - die van de informatie- en symbolenmaatschappij - waarin iedereen zich als verantwoordelijke cultuurmaker zal moeten beschouwen, eerder dan als megafoon, spiegel, vergrootglas, microscoop, luidspreker of fotocopiëermachine. Dit is geen pleidooi voor relativisme, integendeel. Wie de naïeve megafoon- en spiegeltheorieën laat varen, hoeft geenszins aan te nemen dat het nieuws een arbitraire constructie is waarop criteria van accuraatheid en juistheid niet van toepassing zijn. Over accuraatheid en juistheid wordt geoordeeld aan de hand van criteria. Een collec-

tiviteit die de gehanteerde criteria deelt, kan ook oordelen over de accuraatheid en de juistheid van de berichtgeving. Vandaag is er behoefte aan een nieuwe theorie over het nieuws, die rekening houdt met het scheppende karakter ervan, die aangepaste criteria van accuraatheid en juistheid ontwikkelt, nieuwe instellingen zoals een meer gecontroleerde concurrentie afdwingt en weet rekening te houden met de centrale rol van de conceptuele structuren via dewelke het gebeuren in verstaanbare evenementen wordt vertaald. Hopelijk voelen de journalisten die columns schrijven zich geroepen om, af en toe eens, hun visie op het gebeuren te ruilen voor een reflectie over het eigen bedrijf.

Noten

- [1] Zie hierover bijvoorbeeld: P.J. Shoemaker, L.H. Damielien & N. Brendlinger, *Deviant Acts, Risky Business and US Interests: The Newsworthiness of World Events*. In: *Journalism Quarterly*, 1991, 68, 4, blz. 781-795.
- [2] Alexander, J.C., *The Mass Media in Systemic, Historical and Comparative Perspective*. In: J.C. Alexander & P. Colomy (red.), *Differentiation Theory and Social Change: Comparative and Historical Perspectives*. Columbia University Press, New York, 1990, blz. 323-366.
- [3] Zie hierover de analyse van M.B. Cornfield, *The Press and Political Controversy: The Case of Narrative Analysis*. In: *Political Communication*, 1992, 1, blz. 47-59. Of kijk naar het gedrag van een aantal van onze politici die zich scriptgetrouw gedragen om, in publieke optredens althans, in groeiende mate te passen bij het typetje dat hen werd opgeplakt. Ik zal geen namen noemen, maar men herkent hen gemakkelijk omdat zij frequent zeggen hoe belangrijk het is "zichzelf te zijn".
- [4] M. Kanjirathinkal & J.V. Hickey, *Media Framing and Myth: The Media Portrayal of the Gulf War*. In: *Critical Sociology*, 1992, 19, 1, blz. 103-112.
- [5] H. Tumber, *Selling Scandal: Business and the Media*. In: *Media, Culture and Society*, 1993, 15, 3, blz. 345-361.
- [6] L. Pinto, *La Doxa intellectuelle*. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1991, 90, blz. 95-100.
- [7] Zie bijvoorbeeld P. Champagne, *La construction des malaises sociaux*. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1991, 90, blz. 64-75. Deontologische regels die aansluiten bij een visie op journalistiek die het nieuwsmakende karakter van die activiteit onderkent, vindt men bij A. Charity, *Doing Public Journalism*, Guilford Press, New York, 1995. Dat het opnemen van verantwoordelijkheid voor het nieuwsmaken heel wat moeilijkheden

stelt, wordt ook onderstreept in de bespreking van het boek van Charity door C. Conte, *The Journalist's Dilemma, The Responsive Community*, zomer 1996.

- [8] K. Soothill, *The Changing Face of Rape*. In: *British Journal of Criminology*, 1991, 31, 4, blz. 383-392.
- [9] Over de epistemologische kenmerken van journalistiek zie bijvoorbeeld J.S. Ettema & T.L. Glasser, *On the Epistemology of Investigative Journalism*. In: *Communication*, 1985, 8, 2, blz. 183-206.
- [10] B. Zelizer, *Where is the Author in American TV News? On the Construction and Presentation of Proximity, Authorship and Journalistic Authority*. In: *Semiotica*, 1990, 80, blz. 37-48.
- [11] S. Hjarvard, *Live: On Time and Space in Television News*. In: *Nordicom*, 1992, 2, blz. 111-126.

[12] A. Banks, *Frontstage/Backstage: Loss of Control in Real-Time Coverage of the War in the Gulf*. In: *Communication*, 1992, 13, 2, blz. 111-119.

[13] *Zie hierover een aantal boeiende bedenkingen van A.M. Theis, Inter Organisations Beziehungen im Mediensystem: Public Relations aus organisationssoziologischer Perspektive*. In: *Publizistik*, 1992, 37, 1, blz. 25-36.

[14] G. Weimann, *The Obsession to Forecast: Pre-election Polls in the Israeli Press*. In: *Public Opinion Quarterly*, 1990, 54, 3, blz. 396-408.

[15] Voor een discussie en een alternatief zie J.S. Fishkin, *Talk of the Tube: How to Get Teledemocracy Right*. In: *American Prospect*, 1992, 11, blz. 46-52.